

УДК 159.9:316.61

Психічний розвиток дитини раннього віку в умовах дефіцитарності батьківського підкування

Токарева Н. М.

Анотація. Стаття присвячена аналізу психологічних вимірів розвитку дитини раннього віку. Констатовано, що нормотиповий розвиток дитини на ранніх стадіях генези буття обумовлений конгруентністю батьківського підкування. Зазначене спонукає до визнання критичної деструктивності предикторів материнської депривації. Зроблено акцент на формуванні стосунків співзалежності між дітьми раннього віку та батьками. У статті висвітлено маркери психічного дизонтогенезу дітей переддошкільного віку через відокремлення дитини від матері та/або ранньої інституалізації дитини. Окреслено основні напрями профілактики та корекції виявів дизонтогенезу в розвитку дитини раннього віку в умовах дефіцитарності батьківського підкування.

Ключові слова: дитинство, ранній вік, емоційна прихильність, сепарація, психічний дизонтогенез, материнська депривація, дефіцитарність батьківського підкування.

Постановка проблеми. Високотехнологічний простір комп'ютерних систем та інтернет-мереж несталою інформаційного суспільства XXI століття є своєрідним парадигмальним вектором модифікації психічного розвитку людини у хронотопі сучасної реальності. Стрімкий поступ раціональної споживацької культури, тотальна глобалізація світоглядних поглядів людства, зростання ролі технократичної еліти, кардинальне змінення моральних норм — «не є милосердними за своїми наслідками» [4, с. 16]. Суттєві зміни торкнулися, зокрема, й інституту сім'ї; гострі соціально-економічні кризи призводять до руйнації емоційних контактів, інтимності стосунків у родині, від чого страждають передусім діти. За даними досліджень Міністерства соціальної політики України, кількість дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського підкування, невпинно зростає (цит. за [12, с. 36]). Загострюються проблеми соціального сирітства, що надалі може розглядатися як загроза психічному здоров'ю нашої нації.

Особливо вразливими до окреслених негативних тенденцій соціокультурного континууму є діти ранніх етапів генези буття.

Центральним новоутворенням раннього дитинства (1–3 роки) Л. С. Виготський [3, с. 133–169] називає виникнення свідомості як структурного елемента системи узагальненого (осмисленого) ставлення дитини до світу і до себе; у дитини з'являються особисті дії й усвідомлення себе як окремого активного суб'єкта. Разом з тим, свідомість дитини раннього віку відзначається єдністю афективно-рецептивних аспектів світобачення; все, що дитина сприймає, набуває афективного забарвлення [3, с. 137].

Надчутливими діти раннього віку є до конгруентності емоційного спілкування з матір'ю (або іншою референтною людиною). Референтні дорослі, і передусім — батьки, детермінують пізнання дитиною соціокультурних вимірів світоустрою [13]. Розширення предметного поля спілкування дитини з дорослими спричиняє помітні зміни в емоційній сфері, пов'язані з розвитком самостійності дитини й освоєнням нею мовленнєвих засобів взаємодії. Порушення тісних взаємин у системі «Дорослий — Дитина» може спричинити незворотні деструкції психічного розвитку дитини, особистісні деформації, що негативно впливатимуть на всі сфери життя дитини протягом подальшого її існування.

В умовах дефіцитарності батьківського, (і насамперед — материнського) піклування в ранньому (переддошкільному) віці дитина в подальшому суттєво відстає від нормотипових показників вікового розвитку, відчуває ускладнення в мовленнєвому, емоційному й інтелектуальному розвитку. Водночас сенситивність до розвивального впливу, пластичність психічного розвитку в ранньому віці можна використати для максимально ефективної абілітації, корекції розвитку й освіти дітей. Тож проблема означення змісту предикторів психічного розвитку дітей раннього віку в умовах недостатності батьківського піклування (та/або материнської депривації) є актуальною і потребує детального вивчення.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування специфіки психічного розвитку дитини раннього віку в умовах дефіцитарності батьківського піклування.

Аналіз наукових досліджень і публікацій з теми. Раннє дитинство відрізняється високою інтенсивністю психічного розвитку [6, с. 8]. Безпорадні малюки перетворюються в активних, допитливих дослідників.

Особистісний розвиток дитини раннього віку відбувається на основі системи базових потреб (рис. 1).

Системні дослідження психічного розвитку дитини раннього віку [7; 11; 13; 14] доводять, що міжособистісні стосунки між дітьми та дорослими, які їх виховують, є важливим предиктором генези буття.

Рис. 1. Базові особистісні потреби дитини раннього (переддошкільного) віку (за А. О. Реаном; цит. за [13, с. 148])

На шляху психічного розвитку дітям, і зокрема — дітям раннього віку, беззаперечно потрібна допомога дорослих. Стадія раннього дитинства (1–3 роки; переддошкільний вік) пов'язана з формуванням автономії та незалежності: дитина починає самостійно ходити, вчиться контролювати себе. Але відчуття самостійності не має підривати довіру до навколишнього світу, що сформувалася раніше. Саме рідні, батьки допомагають її зберегти, обмежуючи бажання дитини вимагати, привласнювати, руйнувати, коли вона перевіряє свої сили. Лише в постійному контакті з дорослим, на думку Л. С. Виготського [3], можлива інтеріоризація як основний механізм розвитку дитини. Крім того, цей контакт сприяє формуванню в дитині потреби у прихильності до близького дорослого.

У вимірах психосоціального розвитку між дітьми раннього віку та матір'ю (або іншою особою, яка піклується про них) встановлюються *стосунки співзалежності*, прихильності. Серед багатьох факторів, які впливають на формування стосунків прихильності дитини 1–3 років, М. Айнсворт і Д. Шеффер окреслюють *якість піклування* про малюка, характер або емоційний клімат у родині, у якій дитина проживає [14, с. 590]. Якщо матір (або інша близька особа, яка надає дитині піклування) демонструє позитивну установку у стосунках із дитиною, є чутливою до потреб дитини, налагодила з нею синхронну

взаємодію та забезпечує достатню стимуляцію й емоційну підтримку (див. табл. 1), дитина формує надійний патерн стосунків прихильності.

Таблиця 1. Аспекти піклування про дитину, що сприяють розвитку надійних патернів материнсько-дитячої прихильності (цит. за [14, с. 591])

Характеристика	Опис
Сензитивність	Швидкі й адекватні реакції на сигнали, що надаються дитиною
Позитивна установка	Вираження позитивних емоцій щодо дитини та любові до неї
Синхронність	Структуровані рівні взаємостосунки з дитиною
Взаємність	Структуровані взаємостосунки, у яких дитина та мама акцентують увагу на одному й тому ж
Підтримка	Постійна емоційна підтримка дій дитини
Стимуляція	Часте застосування дій, що скеровують дитину

Примітка: означені шість аспектів піклування про дитину помірно корелюють один з одним

Згідно з дослідженнями Дж. Боулбі [1], прив'язаність дитини до людини, яка про неї піклується, інтерналізується у вигляді внутрішньої операційної моделі протягом першого року життя. Згодом дитина, спираючись на засвоєну поведінкову модель, форматує взаємостосунки з дорослими: намагається передбачати й інтерпретувати поведінку матері (або іншого дорослого, який піклується про дитину) та реалізує власні дії. Материнське піклування сприяє сенсомоторній інтеграції дитини в предметному світі, обумовлює вектори конструктивного контейнерування негативних емоційних станів, оптимізує соціалізацію. Стосунки прихильності між матір'ю та дитиною, як зазначає Г. Крайг, утворюють основу спектру подальших емоційних реакцій дитини: встановлення інтерактивних зв'язків, боязнь незнайомих людей і тривоги відокремлення («сепараційної тривоги» у термінології Д. Шеффера [14, с. 584]), реакції на фактичне розлучення із близькими [7, с. 306].

Водночас діти, які виховуються у спеціалізованих закладах (в інтернатах, дитячих будинках, у стаціонарних відділеннях

дитячих лікарень) або в дизфункціональних сім'ях, позбавлені адекватного потребам піклування батьків, які конгруентно адаптують свою діяльність до індивідуальних потреб дитини. Вихователі, психологи, медичний персонал у спеціалізованих дитячих установах задовольняють передусім основні фізичні та фізіологічні потреби малят. Діти, якими опікуються люди, що постійно змінюються або не надають достатньої емоційної підтримки, не здатні розвинути стосунки соціально-емоційної прихильності, оскільки порушується узгодженість і неперервність соціальної інтеракції та встановлення стосунків співзалежності [1]. Малюки за таких умов практично не отримують від дорослих безпосереднього схвалення у формі послідовного зворотного зв'язку як реакції на появу в них соціальних і мовленнєвих досягнень (посмішки, вокалізації, локомоцій). Діти на власному досвіді переконаються, що не здатні впливати на оточення, тому стають пасивними (а іноді — агресивними). Позбавлення дитини нормотипового раннього досвіду може спричинити помітні порушення розвитку: у таких дітей простежується відставання у формуванні навичок сенсомоторного спектру, фіксуються затримки в розвитку мовлення, у соціальних та емоційних реакціях [7, с. 287–289]; діти переживають глибоку апатію, занурення в себе, фіксується пригнічення розвитку різних психічних функцій дитини, що з часом призводить до розвитку неадекватної особистості [7, с. 309–310]. Тож дослідження дифіцитарності батьківського впливу на психічний розвиток дитини, маркером якого є передусім фактор материнської депривації, сепарації від матері, потребує посиленої уваги науковців.

У психолого-педагогічній літературі термін «депривація» (лат. *deprivatio* — втрата, позбавлення) розглядається як стан, що виникає внаслідок обмеження можливості людини довгий час задовольняти власні потреби. Залежно від типу фрустрованих потреб розрізняють різні типи депривації (стимульна (сенсорна), когнітивна, емоційна, соціальна). Серед них однією з найбільш складних за критичністю наслідків для організму індивіда є *материнська депривація* — порушення конгруентності взаємостосунків у системі «мама — дитина».

Більшість дослідників (Дж. Боулбі, Д. Винникот, Н. Дмитріюк, Т. Сняtkова та інші) ототожнюють материнську депривацію з емоційною і трактують її як недостатність або повну відсутність чуттєвих, емоційних зв'язків між дитиною та референтною для неї людиною — магір'ю [1; 2; 5; 11; 12], що спричиняє порушення емоційного та когнітивного розвитку дитини, позбавленої адекватного піклування.

Представник класичного психоаналізу Дж. Боулбі пов'язував виникнення депривації з відсутністю батьківської уваги, емоційною холодністю у ставленні до дитини, тобто фрустрацією потреби в батьках [1]. Фактично реакція маленької дитини на розлуку з матір'ю (або особою, яка здійснює піклування про дитину) є стресовою, що суттєво позначається на соціальних стосунках дитини в подальшому житті. Згідно з дослідженнями Дж. Боулбі, рання розлука з матір'ю призводить до синдрому «афективної тупості», що виявляється в певному відстороненні та/або навіть у байдужості до соціальних контактів із людьми, які про них піклуються [1, с. 143]. Унаслідок материнської депривації в дитини формується активне неприйняття самої себе, нездатність до дружби, любові, відсутність спільності, подібності з іншими людьми, нехтування собою та іншими. Найчастіше все це знаходить своє вираження та розрядку в агресії, що спрямована на інших людей і проявляється або на зовнішньому рівні (втрата самоконтролю, гнів, обурення, агресивна жестикуляція), або на внутрішньому, «прихованому» (озлобленість, недоброзичливість тощо) [1, с. 175].

Ідея негативного впливу на розвиток дитини раннього віку різних порушень у стосунках із матір'ю, деприваційних умов виховання була обґрунтована також у теорії об'єктних відносин Д. Віннікотом [2]. Учений вважає, що довготривала розлука з матір'ю в період раннього дитинства (до 4-х років) безпосередньо впливає на розвиток особистісних дисфункцій у дитини. Д. Віннікот довів, що порушення стосунків у діаді «мати — дитина» стає важливим фактором порушень особистісної та поведінкової сфери, нестійкості у взаємодії з оточуючими, низьким емоційним контролем, імпульсивністю, схильністю до агресивних зривів [2, с. 68–70].

Водночас науковою спільнотою психологів, педіатрів [1; 2; 7; 14] доведено, що материнська депривація можлива не лише в умовах сепарації від батьків. Тотожні симптомокомплекси психічного розвитку дитини раннього віку прослідковуються й у сім'ях, що не забезпечують дитині адекватного піклування. Ненадійна прихильність дитини раннього віку вибудовується за таких дизфункцій схем виховання:

- *непослідовність у ставленні до дитини.* Батьки, які є непослідовними у проявах турботи, реагуючи на дитину залежно від настрою і психологічного стану, провокують захисні реакції (крик, плач, примхливість та інші варіанти поведінки залежності) дитини, що бореться за увагу батьків і намагається отримати емоційну підтримку й розраду;

- *нетерплячість у взаємодії з дитиною, нечутливість до її потреб.* Такі батьки (ригідні, егоцентричні, депресивні) не переживають особливого задоволення від близького контакту з дитиною й намагаються максимально уникати спілкування з нею; вони схильні до виявлення негативних почуттів до дитини, із роздратуванням (або й агресивно) реагуючи на сигнали дитини про свої потреби. За таких умов діти раннього віку напрацьовують адаптивну реакцію на дорослих і обходяться без моральної підтримки близьких;
- *гіперопіка у взаємодії з дитиною.* Батьки забезпечують високий рівень стимуляції малюкам навіть тоді, коли діти цього не потребують; діти за такої моделі виховних впливів уникають спілкування з дорослими, ігноруючи патерни стосунків прихильності [14, с. 590–592].

З огляду на це не викликає сумнівів той факт, що конгруентність стосунків дитини з матір'ю може розглядатися як предиктор нормотипового розвитку дитини раннього віку. Дефіцитарність піклування призводить до руйнації загальних схем психічного розвитку дитини, до засвоєння вивченої безпорадності.

У науково-практичному аспекті досліджень генези дитячого розвитку проблема окреслення меж нормотипового й атипового векторів стало залишається вкрай складною та неоднозначною. Основними маркерами психічного дизонтогенезу В. Кобильченко, І. Омельченко, Н. Семаго, М. Семаго [6; 10] передусім називають *ретардацію* — уповільнення або стійке психічне недорозвинення (як загальне, так і парціальне) та *асинхронію* — нерівномірний, дисгармонійний розвиток.

Доведеними у психічному розвитку дітей атипового спектру розвитку можна вважати такі тенденції:

- зниження пізнавальної активності, інтересу до навколишнього середовища та стосунків з іншими людьми;
- порушення логічної послідовності опрацювання інформаційних потоків (*сприймання — осмислення — збереження — відтворення інформації*), що призводить до уповільнення формування суб'єктивного досвіду, обмеження функціональних ресурсів пізнавальних процесів (підвищення порогів чутливості, порушення константності та цілісності сприймання, ускладнення просторового орієнтування, зменшення часу можливої

концентрації уваги, звуження обсягу запам'ятовування, зниження розумової працездатності тощо);

- асинхронність оволодіння знаково-символічною функцією свідомості, що ускладнює розуміння дитиною словесних інструкцій, контекстів повідомлень, проблематизує утворення асоціативних, умовних, причинно-наслідкових зв'язків між предметами та явищами, обмежує використання механізму заміщення в ігровій діяльності;
- уповільнення темпів психічного розвитку, невідповідність віковим нормам;
- ускладнене диференціювання психічних функцій, що спричиняє, зокрема, порушення опосередкування процесів пам'яті й мовлення мислення, труднощі довільної регуляції поведінки й емоційних реакцій.

Згідно з дослідженнями Л. С. Виготського [3], будь-яке відхилення в розвитку (і зокрема — атипові тенденції психічного розвитку) спотворює відносини дитини з навколишнім світом, ускладнює взаємодію з іншими людьми, руйнує маркери особистісного розвитку. В умовах дифіцитарності батьківського піклування, як наголошують В. Кобильченко, І. Омельченко, у дитини можуть розвинутися:

- інфантильність, егоцентризм;
- завищена самооцінка ідеального Я, неадекватні претензійні запити порівняно з нерозвиненим реальним Я (уміннями, здатністю реалізувати претензії на винятковість);
- надмірна афективність, що заміщає недоліки інтелекту, вищих духовних почуттів, вади моральних якостей;
- потужний психологічний захист, що компенсує слабо розвинене реальне Я [6, с. 12].

У дослідженнях Н. Семаго та М. Семаго [10] наведено результати системного аналізу вимірів дизонтогенезу дітей раннього віку, у якому поєднано власне психологічний підхід із нейропсихологічним баченням проблеми розвитку.

Класифікуючи актуальний психічний стан дитини і співвідносячи ситуацію розвитку з віковими нормативами й «ідеальною програмою розвитку», В. Кобильченко, І. Омельченко виокремлюють чотири варіанти дизонтогенезу дитини:

- 1) *недостатній розвиток*, симптомокомплексами якого є:
 - тотальне недорозвинення (простий урівноважений, афективно-нестійкий загальмовано-інертний типи), що характеризує різні форми порушення розумового розвитку;
 - розвиток із затримкою (гармонійний і дисгармонійний інфантилізм), що відрізняється уповільненням темпу формування когнітивної й емоційно-особистісної сфер, включаючи регуляторні механізми діяльності;
 - варіативні типи клінічного діагнозу (ЗПР або психічний інфантилізм);
 - парціальна несформованість вищих психічних функцій (ВПФ): а) регуляторного компонента; б) вербального й вербально-логічного; в) змішаний тип;
- 2) *асинхронний розвиток*:
 - дисгармонійний (екстрапунітивний, інтрапунітивний та апатичний типи), що визначається специфікою формування окремих рівнів базової афективної регуляції при збереженості її загальної структури й ієрархії самої системи рівнів, а також зрушенням пропорцій у розвитку всіх рівнів;
 - ускладнений клінічними діагнозами (психопатії та патохарактерологічний розвиток особистості в різних їхніх варіантах; ранній дитячий аутизм, аутичні розлади, синдром Аспергера тощо);
 - перекручений (переважно емоційно-афективний або когнітивний розвиток, а також мозаїчні типи), що характеризується змінами у формуванні не тільки системи афективної регуляції, але й інших базових складових (просторових і просторово-часових уявлень, довільності психічної активності);
- 3) *дефіцитарний розвиток*, що відрізняється недостатністю сенсорних, опорнорухових та інших систем (варіанти раннього дефіцитарного й пізнього дефіцитарного розвитку, специфічні психологічні профілі яких пов'язані із впливом опосередковуючих чинників порушення);
- 4) *ушкоджений розвиток*: виникає при органічних ураженнях мозку внаслідок черепно-мозкових травм, нейроінфекцій, захворювань мозку у віці від трьох-чотирьох років, коли морфологічні структури мозку вже сформовані.

Основними факторами, що визначають характер дизонтогенезу, науковці називають походження, локалізацію, ступінь поширеності й виразності порушення, час його виникнення й тривалість впливу, а також *умови виховання та навчання дитини* [6, с. 15–16].

Ранній вік характеризується найбільшою вразливістю до різних факторів впливу, і найбільш актуальним цей контент є для дітей раннього віку, які починають свій життєвий шлях в умовах дифіцитарності батьківського піклування. Водночас надання соціальної, психологічної, корекційно-психологічної допомоги, здійснення роботи із соціальної адаптації дитини раннього віку значною мірою залежать від кооперації в роботі медиків, психологів, логопедів, фахівців у галузі корекційної психології та педагогіки [9; 11; 12].

Програми профілактично-корекційного втручання на ранніх етапах розвитку дітей збільшує можливості для їхньої успішної ранньої соціалізації з наступним забезпеченням самостійності в житті, що зменшить витрати суспільства на спеціальне навчання та виховання до досягнення дошкільного та шкільного віку. Тож, не дивлячись на формальні умови життя дитини, її перебування в сім'ї, будинку сімейного типу, у спеціалізованих дитячих установах тощо, зміст та організація освітнього процесу визначається Державним стандартом дошкільної освіти в Україні [8], згідно з яким зміст освітнього процесу для дітей раннього віку в умовах материнської депривації має будуватись із врахуванням двох ключових аспектів: Базового компоненту дошкільної освіти й індивідуальних психофізіологічних особливостей самої дитини. Інваріантний складник змісту освіти відповідно до Базового компоненту визначається провідними освітніми напрямками та відповідними очікуваними результатами (компетентностями), зокрема:

- 1) освітній напрям «Особистість дитини»: рухова, здоров'язбережувальна, особистісна компетентності;
- 2) освітній напрям «Дитина у сенсорно-пізнавальному просторі»: предметно-практична та технологічна, сенсорно-пізнавальна компетентності [8].

У дослідженнях Н. Дмитріюк [5] серед основних напрямів психолого-педагогічного супроводу дітей раннього віку в умовах материнської депривації названо:

- забезпечення достатньої кількості сенсорних стимулів і їх мінливості, адже повноцінний розвиток мозку можливий лише за

систематичної обробки інформації різної модальності (тактильної, візуальної, акустичної);

- повноцінне забезпечення розвитку рухової активності дитини протягом дня: рухова активність корисна для гармонійного розвитку нервової системи, тренування координації стимулює мозкову активність, окрім того, рухова активність сприяє сублімації у випадках агресії чи аутоагресії;
- упорядкування за порядком та структурою зовнішніх стимулів (важливим також є дотримання чіткого режиму дня);
- створення умов для інтимно-емоційного ставлення до дорослого;
- забезпечення умов для широкого кола комунікацій (під час режимних моментів, ігрової діяльності, просто вільне спілкування з однолітками та дорослими).

Вагому роль при цьому відіграє грамотно організоване освітнє середовище, що підсилює психолого-педагогічний вплив на дитину, сприяє її емоційному комфорту. У сучасних закладах освіти створюються сенсорні кімнати, кімнати усамітнення чи кімнати емоційного розвантаження, які сприяють емоційному благополуччю дітей (і зокрема — дітей із особливими потребами), сенсорному розвантаженню чи наповненню, створюють відчуття поваги до потреб особистості, що є особливо важливим для дітей раннього віку в умовах материнської депривації.

Висновки. Узагальнюючи результати теоретико-емпіричного дослідження феноменології психічного розвитку дитини раннього віку, вважаємо доведеним деструктивний вплив дефіцитарності батьківського піклування на всі аспекти генези буття. Відокремлення дитини від матері та/або рання інституалізація дитини гальмує її інтелектуальний та емоційний розвиток, спотворюючи «Я-концепцію», руйнуючи фізичне та психічне благополуччя.

Із метою профілактики і подолання дизонтогенезу дітей раннього віку в умовах депривації (материнської та/або соціальної), дифіцитарності батьківського піклування в дитячих спеціалізованих установах мають здійснюватися комплексні психолого-медико-педагогічні заходи, що передбачають спільну роботу фахівців різного профілю: психолога, психотерапевта, психіатра, логопеда, фізіолога-реабілітолога, — і перешкоджають патологічному завершенню дизонтогенезу. Ключовим моментом при цьому має стати терапія прихильностей, зорієнтована на вибудовування конгруентних емоційних

зв'язків між дитиною і дорослими та формування позитивної моделі образу дорослих.

Вирішальне значення в системі психолого-педагогічного супроводу розвитку дитини раннього віку має створення сприятливого соціально-психологічного клімату в оточенні дитини, організація загальнооздоровчих заходів і проведення розвивально-корекційного навчання на основі активізації інтелектуальної і творчої діяльності.

Перспективи подальших досліджень проблеми психічного розвитку дитини раннього віку в умовах дефіцитарності батьківського піклування ми вбачаємо у вивченні емпіричних аспектів моделювання конгруентного психічного розвитку дитини.

Список використаної літератури

1. Боулби Д. *Создание и разрушение эмоциональных связей* / пер. с англ. В. В. Старовойтова; 2-е изд. Москва : Академический Проект, 2004. 232 с.
2. Винникот Д. В. *Семья и развитие личности. Мать и дитя* / пер. с англ. А. Грузберга. Екатеринбург : Литур, 2004. 400 с.
3. Выготский Л. С. *Психология развития ребенка*. Москва : Смысл; Эксмо, 2005. 512 с.
4. Гіденс Е. *Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя* / пер. з англ. Н. П. Поліщук. Київ : Альтерпрес, 2004. 100 с.
5. Дмитріюк Н. Науково-практичний аспект проблеми депривованої особистості. *Актуальні проблеми психології*, 2015. Т. 1, № 42. С. 128–133.
6. Кобильченко В., Омельченко І. Закономірності психічного розвитку в онтогенезі й дизонтогенезі: медичний та психологічний аспекти. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 2021. № 2. С. 7–19.
7. Крайг Г. *Психология развития* / пер. с англ. Н. Мальгиной и др. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 992 с.
8. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція. Наказ Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2021 р., № 33. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya>

9. Прокопов В. М. Психокорекційний супровід дітей раннього віку із особливими потребами в умовах спеціалізованого закладу освіти. *Полімодальність особистісного розвитку суб'єктів освіти у сучасному інформаційному суспільстві* : науково-методичний посібник / кол. авторів; ред. Н. М. Токаревої. Кривий Ріг, 2022. С. 151–158.
10. Семаго Н. Я., Семаго М. М. *Проблемные дети: Основы диагностической и коррекционной работы психолога*. Москва : АРКТИ, 2000. 208 с.
11. Сняtkова Т. М. Попередження синдрому госпіталізму у дітей раннього віку з церебральним паралічем. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, 2019. Вип. 37. С. 120–128. doi: 10.31392/NPU-ps.series19.2019.37.16
12. Сняtkова Т. М. Зміст та організація освітнього процесу з дітьми раннього віку в умовах материнської депривації. *Освітній дискурс : збірник наукових праць*. 33 (5), 2021. С. 34–41. doi: 10.33930/ed.2019.5007.33(5)-4
13. Токарева Н. М., Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів]. Київ, 2017. 548 с.
14. Шеффер Д. *Дети и подростки: психология развития* / пер. с англ. А. Богачев и др. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 976 с.

References

1. Boulbi, D. (2004). *Sozdaniye i razrusheniye emotsional'nykh svyazey* [Creation and destruction of emotional connections] / per. s angl. V. V. Starovoytova — 2-ye izd. Moskva : Akademicheskiiy Proyekt. 232 s. [in Russian]
2. Vinnikot, D. V. (2004). *Sem'ya i razvitiye lichnosti. Mat' i ditya* [Family and personal development. Mother and child] / per. s angl. A. Gruzberga. Yekaterinburg : Litur. 400 s. [in Russian]
3. Vygotskiy, L. S. (2005). *Psikhologiya razvitiya rebenka* [Psychology of child development]. Moskva : Smysl; Eksmo. 512 s. [in Russian]

4. Hidens, E. (2004). *Nestrymnyy svit: yak hlobalizatsiya peretvoryuye nashe zhyttya* [Unrestrained world: how globalization transforms our lives] / per. z anhl. N.P. Polishchuk. Kyiv : Al'terpres. 100 s. [in Ukrainian]
5. Dmitriyuk, N. (2015). Naukovo-praktichnij aspekt problemi deprivovanoyi osobistosti [Scientific and practical aspect of the problem of deprived person]. *Aktualni problemi psichologiyi*, T. 1, № 42, S. 128–133. [in Ukrainian]
6. Kobyl'chenko, V. & Omel'chenko, I. (2021). Zakonomirnosti psykhichnoho rozvytku v ontogenezi y dyzontogenezi: medychnyy ta psykholohichnyy aspekty [Laws of mental development in ontogenesis and dysontogenesis: medical and psychological aspects]. *Osoblyva dytyna: navchannya i vykhovannya*. № 2. S. 7–19. [in Ukrainian]
7. Krayg, G. (2000). *Psichologiya razvitiya* [Psychology of development] / per. s angl. N. Mal'ginoy i dr. Sankt-Peterburg : Piter. 992 s. [in Russian]
8. Pro zatverdzhennya Bazovoho komponenta doshkil'noyi osvity (2021) (Derzhavnogo standartu doshkil'noyi osvity) nova redaktsiya [On the approval of the Basic component of preschool education (State standard of preschool education) new edition]. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 12 sichnya 2021 r., № 33. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya> [in Ukrainian]
9. Prokopov, V. M. (2022). Psykhokorektsiynnyy suprovid ditey rann'oho viku iz osoblyvymy potrebamy v umovakh spetsializovanoho zakladu osvity [Psycho-correctional support of young children with special needs in a specialized educational institution]. *Polimodal'nist' osobystisnoho rozvytku sub'yektiv osvity u suchasnomu informatsiynomu suspil'stvi : naukovo-metodychnyy posibnyk / kol.avtoriv; red. N. M. Tokarevoyi*. Kryviy Rih. S. 151–158. [in Ukrainian]
10. Semago, N. Ya. & Semago, M. M. (2000). *Problemnnyye deti: Osnovy diagnosticheskoy i korraktsionnoy raboty psikhologa* [Problem children: Fundamentals of diagnostic and corrective work of a psychologist]. Moskva : ARKTI. 208 s. [in Russian]
11. Snyatkova, T. M. (2019). Poperedzhennya syndromu hospitalizmu u ditey rann'oho viku z tserebral'nym paralichem [Prevention of hospital syndrome in young children with cerebral palsy]. *Naukovyy chasopys*

NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 19. Korektsiyna pedahohika ta spetsial'na psykholohiya. Vyp. 37. S. 120–128. doi: 10.31392/NPU-nc.series19.2019.37.16 [in Ukrainian]

12. Snyatkova, T. M. (2021). Zmist ta orhanizatsiya osvith'oho protsesu z dit'my rann'oho viku v umovakh materyns'koyi deprivatsiyi [Content and organization of the educational process with young children in conditions of maternal deprivation]. *Osvitniy dyskurs : zbirnyk naukovykh prats'*. 33 (5). S. 34–41. doi: 10.33930/ed.2019.5007.33(5)-4 [in Ukrainian]
13. Tokareva, N. M. & Shamne, A. V. (2017). Vikova ta pedahohichna psykholohiya [Age and pedagogical psychology]: navchal'nyy posibnyk [dlya studentiv vyshchykh navchal'nykh zakladiv]. Kyiv. 548 s. [in Ukrainian]
14. Sheffer, D. (2003). *Deti i podrostki: psikhologiya razvitiya* [Children and adolescents: developmental psychology] / per. s angl. A. Bogachev i dr. Sankt-Peterburg : Piter. 976 s. [in Russian]

Tokareva N. M.

Mental development of an early age child in conditions of deficiency of parental care

Abstract. The article is devoted to the analysis of psychological dimensions of early child development. It is stated that the normative development of a child in the early stages of the genesis of existence is due to the congruence of parental care. This leads to the recognition of the critical destructiveness of predictors of maternal deprivation. Emphasis is placed on the formation of the relationship of interdependence between young children and parents. The article highlights the markers of mental dysontogenesis of preschool children due to the separation of the child from the mother and / or early institutionalization of the child. The main directions of prevention and correction of manifestations of dysontogenesis in the development of a young child in conditions of deficiency of parental care are outlined.

Key words: childhood, early age, emotional attachment, separation, mental dysontogenesis, maternal deprivation, deficiency of parental care.

Токарева Наталя Миколаївна,

доктор психологічних наук, професор

Криворізький державний педагогічний університет

Кривий Ріг, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1428-3729>

tokareva152681@gmail.com